Rizoma freireà 10. Educació, globalització neoliberal i desigualtats

Marina Aparicio Barberán, IGOP/Universitat Autónoma de Barcelona

“Todo acto educativo es un acto político”

Paulo Freire

Al número 8 ja abordavem algunes tendències al voltant de les relacions existents entre aquestes conceptes i les seues pràctiques i la tendència unidimensional a pensar els mals de l’educació, i dels dispositius al voltant d’ella, com a conformats exclusivament per el neoliberalisme i, sobretot, a la inercia que suposa aquest tipus d’anàlisi i molt especialment les pràctiques que duu al seu interior.

Malgrat això la *doctrina* neoliberal com a ideologia conté o actua des de la base de diverses polítiques macroeconòmiques, entre les quals hi ha les que es consideren estructuradores del seu discurs, les polítiques restrictives de caire monetari, les fiscals... i, sobretot i com a principis bàsics d’aquestes, el principi liberalitzador, el de la privatització i el de desregulació molt especialment dels serveis públics com ara l’educació i els relacionats amb la cura de les i els altres, qüestió aquesta que implica una intensa i extensa desigualtat.

És en aquest context en el que es comença a desenvolupar una tendència creixent a la globalització, amb una forta càrrega de desigualtat, que promou l’expansió del capitalisme tradicional i conservador, i alhora un nou tipus, centrat en la immaterialitat del treball, homogeneïtzador de les economies, que funciona des de l’objectiu de l’acumulació de capital, buscant l’augment dels beneficis econòmics envers els drets personals i socials i, sobretot, subsumint la societat tota en el capital. D’aquesta manera, les diverses empreses transnacionals –empreses que decideixen expandir-se, buscant un major benefici i, per tant, augmentar la seua acumulació de capital– situen la *democràcia realment existent* amb una forta tendència envers una democràcia de baixa intensitat i formes de govern autoritàries, una mena de fascisme blanc, tou i viscós que tot ho invaeix, buscant el desenvolupament de polítiques públiques i socials que garantisquen els fluixos capitalistes al món global, mitjançant una globalització econòmica i l’estabilització

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

de l’economia a través del control absolut per part de les èlits.

Aquest fenomen que pot parèixer, en un primer moment, aliè als Estats, no ho és. Hem de ser conscients que les empreses –mal anomenades *multinacionals*– que actuen amb la lògica neoliberal lluny de no tenir un Estat principal, ho tenen, és per això, que han de funcionar segons la regulació, bases, principis i lleis d’aquest, i són els mateixos Estats els que es ‘venen’ al paradigma i ideologia neoliberal, adoptant polítiques ‘asocials’, i fins i tot ‘anti-socials’ que produeixen, actívament, desigualtats i aquesta producció es realitza d’una manera educativa i moral des dels establiments educatius, des de les institucions del entreteniment –audiovisual, digital…–, des del teixit associatiu mal anomenat no governamental… i també del procés inherent de mercantilitzar l’educació (xecs, escolars, deduccions fiscals i prèstecs educatius, concerts econòmics als centres privats, etc. que signifiquen realment una privatització feble però que obri la porta a la mercantilització forta i total: veieu com exemple les polítiques públiques realitzades a l’Estat espanyol com a exemple) i la vida tot fabricant dualitzacions dels sistemes educatius, i alhora de la societat, deprivacions culturals que, en definitiva, busquen adequar l’educació i les escoles a les noves exigències de l’esperit del capital i que els efectes més visibles els enumera Ricardo Petrella:

“Se trata de trampas a las que están confrontadas no solo el mundo educativo sino también el conjunto de actores de nuestra sociedad. Estas son:

a. *La educación por el recurso humano. Tomándola no como educación por y para el ser humano*

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

sino en términos de comercio, o cómo la educación ha sido sumisa ante la lógica de la economía capitalista de mercado.

b. La educación como instrumento de supervivencia en la era de la competitividad mundial, o cómo ha sido trasformada en un lugar donde se

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

aprende una cultura de guerra (ha triunfado por encima de las otras y en su lugar) más que una cultura de vida (para vivir junto con los otros con intereses comunes).

c. *La educación al servicio de la tecnología.*

d. *Por qué la tecnocracia se está apoderando del*

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

poder de dar sentido y dirección al conocimiento y a la educación en la igualdad y la equidad.

e. *O cómo en la sociedad del conocimiento (que considera este sobre todo como la fuente principal de creación de la riqueza en la actual sociedad capitalista de mercado*

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

mundial), el sistema educativo es utilizado como medio de legitimación de nuevas formas de estratificación y de división social.” [1]

Des del punt de vista de diversos autors, aquesta hipòtesis que s’apunta, té l’objectiu ‘d’entre-amagar’ el desenvolupament de polítiques neoliberals en el camp de l’educació amb la finalitat de sustraure-la de l’àmbit públic i comú, que es justifiquen com les úniques possibles dintre d’aquest context global, hipòtesis del tot irreal. És així com es genera un tòpic no real que porta a la desconfiança de la capacitat d’intervenció estatal primer i finalment a l’anorreament de la seua capacitat de gestió per a la ciutadania tota, a una dinàmica d’acceptació de la situació –deixant de buscar una alternativa, una globalització alternativa, a la globalització neoliberal, que des de les elits estan imposant-nos– i, a més a més, despotenciant la capacitat creadora i emancipadora de les dones i els homes, i de les seues organitzacions, associacions i col.lectius. És una mena de cercle viciós que s’alimenta de la desinformació i l’acceptació d’aquesta idea que a poc a poc ha anat introduint-se a les societats per les mateixes classes globalitzadores. Una globalització que no és el resultat ni del desenvolupament social, ni tampoc del tecnològic [2], sinó que són les mateixes decisions polítiques les que condicionen que la globalització es desenvolupe, d’un manera o d’una altra; és allò polític el que

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

realment determina el desenvolupament econòmic, i per tant, la globalització neoliberal en la que vivim –i no al contrari–.

D'aquí podem desenvolupar el fet de que des de que emergeix aquest procés, les desigualtats socials, tant dintre d'un país com entre països desenvolupats i subdesenvolupats, per utilitzar una conceptuació obsoleta, han anat, no sols en augment, sinó que han esdevingut permanents. La lògica de la globalització, com hem comentat amb anterioritat es basa en les polítiques neoliberals, que aposten per un capitalisme [3] basat en la sobreproducció, la distribució singular d'aquesta sobreproducció i el consumisme inherent i diferenciador que suscita i necessita, en detriment de la satisfacció de les necessitats bàsiques de les persones –una economia totalment oposada a una economia social–.

Aquesta és la lògica de mercat que genera les grans desigualtats socials que es generen dintre dels països, i com he dit abans, arreu del món. I, a l'àmbit de l'educació, s'expressa en primer lloc com sumissió a la lògica perversa i conversa de l'economia capitalista: entrada de la lògica del benefici, de l'organització capitalista, de la rendibilitat dinerària, etc.; transferències de recursos econòmics del camp públic i social al pol privat; desregulació de l'Estat de Benestar social i regulació capitalista de les relacions, patrocinis empresarials privats (com no recordar les campanyes, en diferents territoris del món, d'adopció d'una escola), la irrupción de l'empresa i les corporacions als sistemes educatius: menjadors, guarderies, etc.; i, en segon lloc, com a mitjà de legitimització d'aquesta nova lògica així com de les noves formes de divisió i estratificación social i, amb elles, de l'assumpció de les velles i noves desigualtats en la recomposició banal, superficial i absolutament economicista del imaginari singular i social.

A l'àmbit estrictament econòmic la lògica globalitzadora i neoliberal també funciona així. En primer lloc, i atenent a l'àmbit més estatal, està clar que la base de la globalització és l'autorregulació del mercat –per sobre de la sobirania dels ciutadans, imposant el darwinisme social en la seua plenitud que elimina tot rastre de solidaritat, basant-se en la competitivitat màxima i en la supervivència del més fort a la societat– sota els dictàmens del capitalisme, un capitalisme que combina la materialitat i la immaterialitat de la producció i la reproducció i en el procés del seu desenvolupament genera un creixement desigual en tots els àmbits possibles –social, treball, cultural, econòmic...–.

En segon lloc, cal mencionar que conjuntament amb l'evolució de la globalització, es generen unes dinàmiques de supremacia d'aquells Estats que tenen un major

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

poder econòmic. D'aquesta manera trobem que els estats desenvolupats absorbeixen el creixement econòmic que països del Tercer món podrien haver realitzat, el Nord és converteix en el centre de les relacions i en el territori d'acumulació de capital per excel·lència. És així com es generen part de les desigualtats socials entre països, la dependència per part dels països menys desenvolupats és total, entrant en una dinàmica de no poder fer front a la globalització i tenint que adaptar-se a la lògica que des dels més poderosos se'ls està imposant, mundialitzant el capitalisme i enriquint-se aquells països que, ja històricament, han tingut una força major, no només econòmicament.

Una errada molt comú és el fet de que es pensa que les desigualtats socials que s'estan generant són conseqüència directa del fenomen de la globalització, no és així, les desigualtats socials que es fixen a la societat són conseqüència d'aquest tipus de globalització, que com he mencionat abans, està lligada al tipus de polítiques desenvolupades i posades en pràctica, és a dir, són conseqüència directa de les polítiques neoliberals que al llarg del temps –des dels 80– s'han anat desenvolupant, prenent com un dels seus pilars l'increment de les desigualtats socials.

Polítiques neoliberals que afavoreixen les classes més adinerades, polítiques que afavoreixen la inversió financera-productiva i el creixement econòmic. Polítiques que lluny de solucionar problemes de desenvolupament i desigualtats, agreugin polaritzant de manera creixent els sectors socials, traient un avantatge clar als especuladors.

Cal senyalar que aquestes desigualtats i inequitats fan que la pobresa s'incremente de forma increïble, generant una disgregació social gairebé impensable. És per això que cal dir que, és més un fenomen polític que no un determinisme econòmic allò que realment determina les desigualtats que es desenvolupen als països: és la política, la política i no l'economia, tant a l'àmbit econòmic com a l'educatiu passant pel sociocultural.

L'actual globalització està implicant un *menor creixement econòmic*, sent més difícil la formació de capital, *l'atur s'incrementa* de forma estructural, el *nivell educatiu* dels ciutadans i ciutadanes passa a ser insuficient –sempre–, els *desequilibris econòmics* estan a l'ordre del dia –incrementant-se sense intencions aparents de deixar de fer-lo–, la intervenció de l'Estat, com ja he senyalat, és pràcticament nul·la, afavorint la *regulació empresarial*, i per tant no gaire democràtica, *l'increment de la riquesa* és troba concentrat en aquells països que tenen la

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

suficient capacitat com per a exercir un proteccionisme sobre els seus productes i obligant d'aquesta manera als països menys desenvolupats a obrir les seues fronteres i a deixar-se explotar pel Nord, per últim, aquest increment de la concentració de la riquesa porta a una concentració també de les desigualtats, del malestar i la pobresa en d'altres països i l'eix global del nou esperit del capitalisme travessa tant el Nord –on es configuren suds de diferents tipus: econòmics, socioculturals...– com el Sud.

La globalització implica necessàriament una competitivitat continuada –una de les característiques principals del neoliberalisme que guía la vida diaria de cadascun de nosaltres–, transformant l'educació en una 'cadena de *formació'* –o des del meu punt de vista, de deformació [4]– de productes que una vegada acabats passen al mercat laboral, mercaderia que també està sotmesa a les regles del mercat i, entre d'altres raons, susciten una certa impossibilitat de la democràcia i la ciutadania puix els dispositius educatius, i les dones i els homes que en elles aprenen, són depenents d'aquestes lleis del mercat que atorguen valor dinerari i mercantil mitjançant la seua disciplinarització: educativa i sociocultural en primer lloc i, en segon lloc, dinerària, per a les i els estudiants; a l'inrevés per al professorat, quedant potser danyat la variable complexa de llibertat de pensament-reflexió crítica-horitzó de veritat obra ètica i política.

Aquesta *cadena de formació*, continua el seu camí des de les recomanacions, tant de l'OMC –defenent la compra/venda de l'educació com una mercaderia més i la liberalització d'aquest servei– com del Banc Mundial –des d'on es recomana la privatització i la gestió empresarial dels centres educatius–, que tenen com objectiu principal rentabilitzar les despeses i aumentar la eficiència, en aquest cas, de les persones, tractant-es com a rèpliques humanes d'una màquina, com de la OCDE, des d'on es propaguen diferents polítiques educatives –totes elles a mecer de l'economia–, com poden ser els diversos indicadors de PISA que intenten avaluar les diferents capacitats dels i les estudiants amb les mateixes proves, per fer més tard una llista de la qualitat educativa existent [5]. El sistema educatiu establert no és un sistema educatiu d'aprenentatge-ensenyament *real* on totes les persones implicades en ell eduquen i són educades al mateix temps, tot materialitzant i verificant que *"Todo acto educativo es un acto político"* [6]*, o com senyala Castoriadis:"...l'objecte de la veritable política és transformar les institucions, però transformar-les de tal manera que aquestes institucions puguen educar els individus en el sentit de l'autonomia. (...) Sols una col·lectivitat autònoma pot formar individus autònoms –i viceversa."* [7]

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

Hem d'entendre l'educació com una pràctica de llibertat, com una dimensió on l'acció cultural estiga present, on s'inicie en l'alfabetització i es propicie el retrobament de totes les formes culturals existents al territori i fora d'ell. L'educació és, i tindria que continuar sent, l'element principal que inicie en canvi, la transformació i, per tant, el creixement de tots els éssers humans. Com deia Freire un acte d'amor, un acte de valor.

Al llarg del temps en el que s'han anat implantant les polítiques neoliberals, hem anat perdent moltes de les ferramentes, dels dispositius socioeconòmics i dels drets que durant molts anys hem anar adquirint i construint, que estaven –i estan– presents als Estats de benestar i socials que s'han anat generant –encara insuficients i imperfectes, però en continua evolució–, fruit de les lluites de les treballadores i dels treballadors i de les seues organitzacions.

Estem en un cercle viciós del que sembla que no podem eixir. ¿Com sortir d'aquesta situació límit quan tots els governs s'han adaptat a aquesta globalització que guia cadascuna de les accions polítiques que es porten a terme? Tots ells han optat per aplicar les polítiques públiques neoliberals, més o menys intensament segons el color del govern, sense gairebé plantejar-se, o potser si, cap a on ens condueixen o com afecten als sectors i àmbits més fràgils de la societat mundial. És difícil fer canviar un sistema que està interioritzat, i que com a ciutadans simplement hem 'seguit' en una deriva mortal; però no és impossible: "… en la resistència que ens preserva vius, en la *comprensió* del futur com *problema* i en la vocació per a *ésser més*… trobem fonaments per a la nostra *rebel·lia* i no per a la nostra resignació … No és en la *resignació* que ens afirmem, sinó en la *rebel·lia* front a les injustícies … *canviar és difícil però és possible*." [8]

És necessari un canvi de paradigma, un canvi de pensament, per a encaminar-nos cap a la sostenibilitat, prioritzant des del primer moment l'equitat i la justícia social, i no el creixement econòmic com s'està fent actualment. Organitzant la societat de forma que qualsevol ciutadà gaudisca de la condició d'igualtat des del moment del seu naixement i de partida, igualtat per poder desenvolupar les seues facultats, una organització on no tinga lloc l'explotació de les dones, dels homes i de la natura, i on tothom puga gaudir de la riquesa que ha aconseguit amb el seu treball diari. És saber que no és l'única globalització possible, és pensar que no estem en una situació de determinisme econòmic, és saber i ser conscients de que el neoliberalisme és una doctrina depredadora que només afavoreix a aquelles persones amb més influència –ja no només econòmica–, és intentar generar un canvi i una transformació, necessària i urgent.

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

Finalment [9], la definició que Aristòtil realitzà de l'home com a ser vivent polític i abans l'excepcional afirmació de Sòfocles: *"S'ha ensenyat a si mateix la paraula i el pensament que és com el vent i les passions instituïents"*, susciten i imbriquen la condició i el prerequisit imprescindible de l'educació per a concretar, d'una banda, el propi projecte i procés polític, singular i comú, en el qual estem immersos els sers humans i, d'altra, que aquest projecte i procés estan sempre situats en una ciutat i que, per tant, la dona i l'home vivim com a ciutadans i aquest viure com a ciutadans requereix una societat democràtica i alhora una *paideia* democràtica: *"No pot haver-hi una societat democràtica sense paideia democràtica"* la qual cosa implica que les dones i els homes *"sols poden ser formats en i mitjançant una paideia democràtica, i aquesta no creix com una planta, sinó que ha de ser una preocupació política central (...) l'objectiu de la qual era formar, desenvolupar en tots les corresponents capacitats i així fer efectiu en la mesura del possible el postulat de la igualtat política."* [10]

Així doncs l'educació és la clau medul·lar d'una societat democràtica però aquesta ha de ser també democràtica, qüestió indispensable i doble, la qual en aquests moments no s'acompleix i, a més a més, està duent a la quasi dissolució total de l'entitat i la institució ciutadana, política... i també l'educativa. Per tant les relacions entre educació, globalització neoliberal, desigualtats i política són les que condicionen les característiques i les qualitats, les activitats i les opinions, els procediments i la dimensió ètica... dels homes i de les dones en un context social específic que, a més a més, materialitza i verifica la possibilitat de conformar experiències emancipadores i libertàries per part dels homes i les dones: en qualsevol moment i en qualsevol lloc, més enllà del neoliberalisme i de qualsevol altra doctrina perversa.

Notes

[1] PETRELLA, Riccardo(2000). *La enseñanza tomada como rehén. Cinco trampas tendidas a la educación* en: *Le Monde Diplomatique*, Año V, No. 60, Madrid, octubre/2000.

[2] http://laberinto.uma.es/

[3] Capitalisme que té com únic objectiu el benefici, sense tenir en compte les situacions quotidianes que les i els ciutadans estan 'condemnats' a viure i posa a

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

treballar, literalment, la vida.

[4] Podem trobar dos tipus d'estudiants, per una banda, els que aborden la matèria des de la *tecnologia*, és dir, 'agafe tots els apunts i me'ls aprenc com si fora la rèplica humana d'una màquina', i per altra, els que opten per actuar com a *persones* que són, amb capacitat de reflexionar, és a dir, des de l'enteniment del contingut –molt més fructífer, des del meu punt de vista–. Desgraciadament, o no, com aquella frase que diu: 'para gustos, colores', els professors també tenen les seues preferències a l'hora de fer-li un examen... És en aquest moment, en el que t'adones que la majoria d'ells i elles en volen una còpia completa del que deien els seus apunts, el llibre que varen recomanar... deixant una impremta única al cap dels i de les estudiants: "què vull? Aprovar. Què faig? El necessari per a conseguir-lo. Com el volen?, de memòria? De memòria llavors". Deformant d'aquesta manera els principals objectius que tenen els i les estudiants.

[5] Definint de forma *indirecta* què és *qualitat* en l'educació, i per tant, dirigint prèviament els programes curriculars.

[6] FREIRE, Paulo (AÑO). *L'educació com a pràctica de la llibertat*. Biblioteca Paulo Freire 20. (FALTA ALGO). Xàtiva.

[7] CASTORIADIS, Cornelius (2002). *Figuras de lo pensable*. Fondo de cultura económica. Mèxic.

[8] FREIRE, Paulo (2003). *Pedagogia de l'autonomia*. Edicions del CREC. Xàtiva

[9] Com senyalava a: 'Educación, acontecimiento y praxis', text introductori de: GUTIÉRREZ PÉREZ, Francisco (2011). *La educación como praxis política*. Diaólogs-red –L'Ullal Edicions. Xàtiva

[10] CASTORIADIS, Cornelius (1998). *El ascenso de la insignificancia*. Ediciones Cátedra. Madrid.

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual